

TOMISLAV VUKOVIĆ, *Mozaik izdaje. Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1991., 276 str.*

Djelo novinara Tomislava Vukovića pod naslovom »Mozaik izdaje«, objavljeno u Zagrebu 1991. godine, svojom je tematikom novost u istraživanju povijesti crkvenih organizacija na području bivše Jugoslavije. Autor je u ovoj knjizi iznio rezultate svojih istraživanja politike Srpske pravoslavne crkve u vrijeme drugoga svjetskog rata, posebno se osvrćući na pitanje odnosa njezine hijerarhije prema okupatorskim njemačkim vlastima u Srbiji i njihovim suradnicima, ukazujući pritom na neka stajališta srpske historiografije u vezi sa Srpskom pravoslavnom crkvom koja se, nakon rezultata njegovih istraživanja, ne mogu više držati ispravnima. Srpska je historiografija naglašeno ukazivala na negativnu ulogu Katoličke crkve, dok je djelovanje Srpske pravoslavne crkve u vrijeme okupacije Srbije ostalo relativno malo poznato. Zbog toga je knjiga Tomislava Vukovića svojevrsno pionirsko djelo koje je tek otvorilo istraživanje vrlo široke problematike djelovanja Srpske pravoslavne crkve u drugom svjetskom ratu, a rezultati tih istraživanja svakako će promijeniti ustaljena gledišta o toj problematici.

Na početku svoga djela autor naglašava kako je za razumijevanje istraživanja kojim se bavio potrebno polaziti od činjenice da je Srpska pravoslavna crkva nastojala biti državnom crkvom, što objašnjava pojavu da je od ožujka 1941. do listopada 1944. godine održavala liturgije za sve vlasti koje su se u to vrijeme mijenjale na političkoj sceni Srbije. Koristeći se bogatom izvornom gradom, prvenstveno onom tadašnjega tiska, Vuković je pokušao odgovoriti na niz pitanja koja u dosadašnjim istraživanjima nisu dovoljno istražena: Između ostalih to su pitanja suradnje vodstva Srpske pravoslavne crkve s njemačkim vlastima, potpore četničkom pokretu Draže Mihailovića, odnosa vodstva Crkve prema progonu Židova i općenito rasističkoj politici njemačkih vlasti u Srbiji.

Srpska pravoslavna crkva aktivno je sudjelovala u rušenju vlade Cvetković—Maček 27. ožujka 1941. Međutim, napadom Njemačke i okupacijom zemlje situacija se mijenja, te vodstvo SPC izražava lojalnost novim vlastima. U vezi s tim autor upozorava na to kako je srpska historiografija stvorila mit o mučeništvu patrijarha Gavriela Dožića u logoru Dachau, dok su zapravo Nijemci patrijarha zatočili najprije u manastir Rakovicu, a zatim u manastir Vojlovicu kod Pančeva. Razlog zatočenja nije bio, kako tvrdi srpska historiografija, u tome što je Dožić bio poglavar Srpske pravoslavne crkve, već što je bio jedan od glavnih protivnika pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. Što se tiče suradnje crkvenog vodstva s njemačkim vlastima, Vuković upozorava da izjava o lojalnosti srpskih arhijereja nije ostala samo deklarativna, jer je njemačka strana obećala da će omogućiti obavljanje duhovnih dužnosti crkvenim velikodostojnicima. Vuković posebno ističe kako su domaće vlasti, koje su postavili Nijemci kao provjerene saveznike, odmah dobivale otvorenu podršku crkvenog vrha. U vezi s odnosom crkvenog vodstva prema koncentracijskom logoru na Banjici, u kojemu je stradao i određen broj pravoslavnih svećenika, Vuković je ustanovio da je ono u svojim čestim javnim nastupima prešućivalo postojanje logora i stradanja logoraša, među kojima je bilo žena i djece. Utvrdio

je kako je netočan podatak da je to bio njemački koncentracijski logor, jer su samo zapovjednik i njegov zamjenik bili Nijemci, a svi policajci i čuvari bili su Srbi. I dok Sveti arhijerejski sinod nije reagirao na postojanje logora na Banjici, izražavao je veliku zabrinutost za događaje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te je slao memorandume njemačkim vlastima u kojima se tražila zaštita srpskog naroda od progona. Po Vukovićevim riječima u memorandumima iz ljeta 1941. godine pojavila se teza da »hrvatski narod u cjelini treba da snosi odgovornost za ustaško nasilje« (str. 42). Uz to, u memorandumima već ima umnožavanja broja ratnih žrtava, pa Vuković zaključuje kako je tada i rođena teza o »genocidnosti hrvatskog naroda zbog ustaških zločina« (str. 42). Navodeći niz primjera otvorene potpore vodstva Srpske pravoslavne crkve vlasti Milana Nedića i ljotičevcima, Vuković upozorava i na dokument poznat kao »Apel srpskom narodu«, koji je potpisalo oko 500 uglednih srpskih znanstvenika, političara i nekoliko crkvenih djelatnika, a kojim se traži potpora njemačkoj okupacijskoj vlasti. Taj jasan dokaz suradnje velikog dijela srpskih intelektualaca potpisali su, između ostalih, dr. Jovan Đorđević, predsjednik Ustavnog suda Srbije, kasniji sudac Ustavnog suda Jugoslavije i član SANU, te poznati povjesničar dr. Viktor Novak, široj javnosti poznat po knjizi »Magnum crimen«, u kojoj je teško optužio Katoličku crkvu u Hrvata.

Otvorena suradnja vrha Srpske pravoslavne crkve s Nijemcima i vlastima koje su oni postavili otvara pitanje vezanosti pravoslavnog svećenstva uz četnički pokret. Vuković dokazuje da mnogi svećenici Srpske pravoslavne crkve, povezujući ideju stvaranja Velike Srbije i antikomunizma, prihvaćaju četnički politički program, te navodi mišljenja nekih četničkih ideologa kako je tri četvrtine pravoslavnog svećenstva bilo privrženo pokretu Draže Mihailovića. Ideja o Velikoj Srbiji pojavila se još u XVI. stoljeću, kada je Pečka patrijaršija proširila svoju jurisdikciju na krajeve koje je osvojilo Tursko Carstvo, i poistovjetila područje te svoje jurisdikcije s državnim teritorijem Srbije. Suradnju Srpske pravoslavne crkve u Srbiji i Crnoj Gori sa četničkim pokretom Vuković objašnjava i političkim programom koji je za buduću državu donesen na zasjedanju četnika Boke i Sandžaka 1942. godine; po njemu bi ta država imala državnu pravoslavnu crkvu; Katolička bi crkva bila administrativno odijeljena od Vatikana, a upravo osoblje i žandarmerija birali bi se iz četničkih redova (str. 171). Vuković daje niz primjera djelovanja pravoslavnih svećenika kao četničkih komandanata. Među njima se najviše isticao Momčilo Đujić. Srpska pravoslavna crkva nije nikad službeno reagirala na takve slučajeve, kao što nije progovorila ni o onim pravoslavnim svećenicima koje su četnici ubili. U vezi s progonom Židova pod njemačkom upravom Vuković tvrdi kako je u prve dvije godine rata u Srbiji bio izražen snažan antisemitizam. Beograd je bio »oslobođen« od Židova upravo zbog djelovanja srpskih kvislinških vlasti. Na temelju izvještaja njemačkog zapovjednika u Srbiji autor zaključuje kako je Srbija bila najveće stratište Židova u drugom svjetskom ratu na području bivše Jugoslavije. Nasuprot srpskim povjesničarima, koji su preučivali činjenice, Vuković iznosi nepobitne dokaze o sudjelovanju dijela pravoslavnog svećenstva u antisemitskoj propagandi. Autor se osvrnuo i na pitanje stradanja Srba u NDH. Na nekoliko primjera pokazao je kako je broj žrtava uvećavan. Govoreći o djelovanju Svetog sinoda u tim događajima, zaključuje kako je

»Sveti sinod često gubio objektivna etička mjerila prema zločinu, a Srpska pravoslavna crkva se javljala samo kad je druge optuživala zbog zločina i genocida nad srpskim narodom, dok je prešućivala stradanja Srba od istih vlasti s kojima je surađivala tokom okupacije« (str. 262). Nakon dolaska nove vlasti 1944. godine Srpska pravoslavna crkva ponovo je pozvala stanovništvo na lojalnost, zaboravivši na svoje izjave lojalnosti poraženima u ratu.

Zbog svih argumenata koje je autor iznio o djelovanju Srpske pravoslavne crkve u ratu ovo se djelo može preporučiti široj čitalačkoj publici jer otkriva i dosad nepoznate činjenice.

Zlatko Kudelić

ELEMENTA MONTENEGRINA I.: Crnogorski narod i srpska politika genocida nad njim, Cetinje 1990., 284 str. II. Crnogorska pravoslavna crkva, Cetinje 1991., 184 str.

U izdanju Crnogorskoga federalističkog pokreta pojavile su se dvije knjige znanstvenih radova i dokumenata koje obrađuju problematiku srpsko-crnogorskih odnosa kroz stoljeća sve do suvremenih političkih zbivanja. Prva od tih dviju knjiga, pod naslovom *Crnogorski narod i srpska politika genocida nad njim*, bavi se problematikom političkih odnosa Srbije i Crne Gore od stvaranja srednjovjekovnih država do današnjih političkih odnosa, posebno naglašavajući kontinuitet crnogorske državne tradicije, te crnogorsku vjersku i kulturnu posebnost, i ukazujući na metode kojima se koristila velikosrpska politika kako bi negirala državnu i kulturnu posebnost crnogorskog naroda i njegove države. Na početku knjige nalaze se znanstvene rasprave u kojima su autori prikazali probleme crnogorske državnosti, autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve, te metode kojima je srpska politika pokušala uništiti državnu i kulturnu posebnost Crne Gore.

U tekstu »O crnogorskom narodu i kontinuitetu njegove države« Radoslav Rotković prikazuje politički razvoj Crne Gore, dokazujući kako je već u X. stoljeću moguće utvrditi postojanje jasno formirane Dukljanske kneževine. Osvajanja Nemanjića nisu dovela do gubljenja identiteta tadašnje Zete, koja se i vjerski razlikovala od Raške, jer je bila rimokatolička. Kao jedinu posljedicu srpske ekspanzije na Zetu autor ističe stvaranje pravoslavnih episkopija na njezinu teritoriju. Ukazujući na razlike između Raške i Zete, Rotković je na temelju analize izvora i djela koja su se bavila seobom Slavena zaključio kako Srbi i Crnogorci nisu istoga porijekla: prema njegovu mišljenju Crnogorci potječu iz slavenskog vala, koji je na Balkan došao sa sjeverozapada.

U tekstu pod naslovom »Crnogorski narod i njegovi potuđenjaci« Danilo Radojević razmatra, kako je službena srpska politika negirala crnogorski narod i njegovu kulturnu baštinu. Primjer za to je tvrdnja kako je crnogorski narod dio srpskog naroda zbog toga što pripada pravoslavnoj vjeri, i sintagma »srpske